

Ольга Требик,*аспірант відділу української та зарубіжної фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського Національної академії наук України.**Київ, Україна.**etnolog@etnolog.org.ua*

Загальна характеристика персонажів кумулятивних казок

Українська кумулятивна казка із багатого набору традиційних персонажів і символів обирає саме ті, які найкраще підходять для її основної функції – словесної гри, насамперед для власне розвитку і нарощення казкової структури, для утримання уваги слухача, розвитку пам'яті, уважності.

Зазвичай казки ділять на чарівні, соціально-побутові, казки про тварин. Але таке розмежування досить умовне, адже існують також казки анекдотичні, легендарні, філософські та ін. Володимир Пропп висловив думку, що групи казок, об'єднані на основі особливостей форми і поетики, є не жанровими різновидами, а окремими жанрами [21, с. 55].

Іван Франко поділив казки на такі види:

1. Казки звірині;
2. Казки чудесні;
3. Казки легендарного характеру;
4. Казки-новели;
5. Казки про дурного чорта або велетня;
6. Анекдоти [24, с. 202].

Михайло Грушевський критикував такий поділ, вважаючи основною помилкою те, що «він класифікує не прості мотиви, а доволі складні комбінації їх, і притім занадто притримується германських казкових тем, так що при класифікації світового матеріалу ся схема, здається мені, покажеться нездатною» [7, с. 330].

Казкові персонажі, образи-символи неодноразово ставали предметом аналізу у фольклористці. Вони розглянуті у спеціальних монографіях, а також в окремих статтях, де подано характеристики персонажів та їх антиподів, проаналізоване їхнє значення в сюжетах і мотивах.

Загальну характеристику подано в роботах І. Вагилевича (не завершена, рукопис, 30–40 роки XIX ст.), О. Потебні (1865) [20], О. Афанасьєва (1865–1869) [2], В. Дашкевича (1904) [12], Є. Маєвського (1898) [26], В. Клінгера (1907–1910) [17], В. Дашкевича (1927) [11], А. Анісімова (1957) [1], Е. Мелетинського (1970) [19], Л. Грибової (1975) [5], Т. Цив'ян (1979) [25], Л. Дунаєвської (1982), (1997) [13, 14], О. Гури (1995) [6] (1997), Г. Булашева (1992) [3], Л. Виноградової (1936)

[4], В. Давидюка [8–10] (1995–1997), С. Карпенко (2002) [15].

Казкові персонажі є поліфункціональними, тобто кожен із них наділений кількома ознаками, які виявляються у його вчинках і статусі (індивідуальному, сімейному, громадському).

Найбільша кількість кумулятивних казок є казками про тварин. Зав'язка казок найчастіше є такою: постійно голодні хижакі зазвичай є втіленням фізичної сили, але куцого розуму, вони нетерплячі й егоїстичні. Маленькі гризуни та інші траводні тваринки, що не становлять небезпеки для людини, як правило, є втіленням страху, слабкості та покори. Птахи часто поступаються у розмірах іншим місцевим звірям, але завдяки своїй здатності літати стали уособленням волелюбності та мудрості. Вони з висоти свого польоту бачать, наскільки нікчемними та несуттєвими бувають побутові сварки та бажання похизуватися тим, що насправді нічого не варте. Найчисленнішу групу в українському кумулятивному фонді становлять казки про диких (лісових) тварин.

Сюжет майже кожної казки про тварин побудований на тому, що головному персонажеві необхідно віднайти їжу або притулок. Хоча тварини в казках одружуються, сваряться, піклуються про власних дітей, все ж у їхніх стосунках немає кохання, пошуку себе як особистості чи налагодження соціальних зв'язків.

Найцікавішими і найпопулярнішими в українських кумулятивних казках є такі персонажі: Вовк, Лисиця, Заєць, Ведмідь, Коза, Півень.

Групу «Домашні тварини» поділено на підставі функцій тварин – персонажів казки: домашні вигнанці, домашня здобич, домашні переселенці, тварини-трофеї.

У підрозділі «Сім'я» характерне протиставлення жіночого і чоловічого стереотипів поведінки. Дід та Баба є найпопулярнішими образами казки. Попри високу частотність, ці персонажі далеко не завжди виконують головні ролі у казці. Казка може містити лише згадку про цих персонажів. Тварини теж номінуються як члени родини: Вовчик-братик, Медведик-братик, Півник-братик, Котик-братик, Лисичка-кума, Ведмедиха-кума.

У підрозділі «Жіночі та чоловічі персонажі» усі назви поділені на такі підгрупи: імена (жіночі, чоловічі), вікові особливості, соціальний статус, характеристики персонажів. Імена казкових персонажів здебільшого містяться у казках із рукописних джерел.

«Чарівні персонажі» – не численна група, в яку входять лише п'ять персонажів. На відміну від казок про тварин, у чарівних казках герої найчастіше мають власні імена.

Група «Персонажі-символи» включає Солом'яного Бичка та Голе Телятко. Це вигадані або номіновані на певну діяльність об'єкти з певною метою. У випадку з Солом'яним Бичком з метою отримати вигоду, у випадку з Голим Телятком – з метою показати згуртованість домашніх тварин проти диких.

До персонажів зараховано також Дерева та Атрибути з огляду на те, що в казці вони виконують певну функцію, вступають у діалог, приймають рішення, тобто є повноправними діяльними персонажами.

Література:

1. Анисимов А. Природа и общество в отражении сказки и мифа. (К вопросу об исторических истоках и соотношении сказки и мифа). *Ежегодник музея истории религии и атеизма*. Москва–Ленинград, 1957. Вып.1. С.144–171.

2. Афанасьев А. Поэтическое воззрение славян на природу. Москва: 1865–1869. Т. 1–3.

3. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ: Либідь, 1992.

4. Виноградов Г. Медведь в воззрениях русского старожилотого населения Сибири. *Советская этнография*, 1936, 3, С. 47–65.

5. Грибова Л. Пермский звериный стиль. Москва: Наука, 1975.

6. Гура А.В. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах* (Под общей ред. Н. И. Толстого). Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995. С. 411–418.

7. Грушевський М. Казка. In: *Історія української літератури*: В 6 т. 9 кн. Т. 1. Київ, 1993. С. 330–368.

8. Давидюк В. Культ вовка на поліссі. *Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Польського краю*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. Вип. 1. С. 167.

9. Давидюк В. Культ вовка на Поліссі. *Берегиня*. 1995, 1–2 (4–5), С. 51–61.

10. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Вежа, 1997.

11. Дашкевич В. До питання про заложних

тварин в уявленнях українського народу. З поля вивчення народного світогляду. Харків, 1927.

12. Дашкевич Н. Вопрос о происхождении и развитии эпоса о животных по исследованиям последнего тридцатилетия. Київ, 1904.

13. Дунаевская Л. Поэтика украинской народной сказки: автореф. дис... канд. филолог. наук. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1982.

14. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій. Київ, 1997.

15. Карпенко С. Зв'язок українських народних казок про тварин з соціальною і побутовою дійсністю. *Система і структура східнослов'янських мов*: Збірник наукових праць. Київ: Знання, 2002. С.113–118.

16. Карпенко С. Явище тотемізму в українських народних казках про тварин. *Вісник кийвського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2002. Вип. 6. С. 39–45.

17. Клингер В. Животное в античном и современном суевии. *Университетские известия*. Киев, 1909, № 10. С. 1–81.

18. Лепкий Д. Людові вірування про птахи. *Зоря*, 1885, 9. С. 107–108.

19. Мелетинский Е. Миф и сказка. *Фольклор и этнография*. Ленинград, 1970. С. 139–144.

20. Потебня А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. Москва: Наука, 1865.

21. Пропп В. Трансформація чарівних казок. Санкт-Петербург. Репринтне перевидання: *Фольклор і дійсність*. Київ: Генеза, 2005.

22. Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат. Київ: Наукова думка, 1995.

23. Толстой Н. Секрет Колобка. *Живая старина*, 1995, 3 (7), С. 41–42.

24. Франко І. *Твори*: У 50-ти т. Київ: 1979, Т.20, С.170.

25. Цивьян Т. К мифологическим обоснованиям одного случая табу: ласка (*mestela vulgaris*). *Проблемы славянской этнографии (К 100-летию со дня рождения члена корреспондента АН СССР Д.К.Зелёнина)*. Ленинград, 1979. С. 53–69.

26. Majewski E. Kukułka (*Cuculus Canorus*) w mowie, pieśni i pojęciach ludu naszego. *Wisła*, 12, 1898, S. 385–408.